ARUNCÂND O PRIVIRE ASUPRA MANUALELOR DE LITERATURĂ DIN VREMEA LUI CEAUȘESCU

Autor: Antonia Pup | 22 decembrie 2021

Când Nicolae Ceaușescu a preluat puterea în 1965, devenind secretar general al Partidului Comunist din România, sistemul de învățământ românesc era, din multe puncte de vedere, o copie a celui din URSS: copiii învățau limba rusă la școală mai multe ore pe săptămână, aveau ore speciale de marxism și cântau cântece de laudă la adresa eliberatoarei Armate Roșii. Opunându-se viziunii occidentale asupra educației, care înfățișa școlile drept instituții în care se formau cetățeni activi care se vor integra fără efort pe piața muncii, ideologii comuniști din Uniunea Sovietică aveau convingerea că școlile ar trebui să fie instituții de clasă care pregătesc proletariatul pentru comunism (Davis, 1935: 154). Mai mult, tendințele de organizare a sistemelor educaționale din regimurile comuniste din Europa de Est au fost asociate cu trecerea de la o educație ,,decorativă” (un termen peiorativ utilizat pentru a descrie educația clasică) la o educație funcțională (Gumbert, 1967: 187) și cu conectarea instituțiilor de învățământ la planurile economice centralizate ale guvernului. În termeni sociologici, am putea spune că politicile educaționale comuniste au fost marcate de tranziția de la o concepție individualistă asupra umanității la una colectivistă. Prin noi planuri și politici de partid, metode și chiar manuale, factorii de decizie în domeniul educației din țările comuniste din Europa de Est au urmărit să treacă de la abordarea pedocentrică a educației la abordarea sociocentrică.

Nu multe studii de până acum au examinat într-o manieră critică modul în care propaganda lui Nicolae Ceaușescu a afectat anumite domenii ale educației, analizând instrumentele folosite pentru predare în acea perioadă (1965-1989), cum ar fi manualele sau materialele de formare a profesorilor. În special, atunci când vine vorba de predarea literaturii, a filosofiei sau a științelor sociale, o viziune aprofundată asupra modului în care faptele au fost modificate în funcție de linia discursivă a Partidului Comunist este

necesară pentru a îmbogăți istoria României și predarea istoriei în prezent, prin înțelegerea modului în care acțiunile totalitare (de exemplu, cenzurarea anumitor scriitori antiregim, interzicerea cărților din biblioteci și școli, în special a celor care au fost scrise de autori din Vestul democratic) au fost transformate în activități frecvent întâlnite în sălile de clasă.

Perioada cuprinsă între anii 1947 și 1989 a fost considerată ca fiind câmpul de luptă pentru două discursuri distincte, care uneori s-au suprapus, mai ales atunci când a fost vorba de politici culturale și educaționale: discursul marxist și discursul naționalist (Verdery, 1991: 11). Abordarea politică a lui Ceaușescu a fost diferită de cea a lui Gheorghiu-Dej din mai multe puncte de vedere, atât în ceea ce privește problemele interne, cât și afacerile externe. Cercetătorii au descris-o drept ,,stalinism național" (Vladimir Tismăneanu), ,,comunism xenofob" (Michael Shafir) sau un ,,*mélange* de marxism vulgar și naționalism feroce" (Răzvan Paraianu). Păstrând o distanță (aparent) igienică față de Uniunea Sovietică și manifestând o aparentă atitudine pozitivă față de Occident, dezvoltând în același timp un cult al personalității, mai ales după 1971, când au fost lansate Tezele din iulie, Ceaușescu a dorit să își impună propria marcă în ceea ce privește orientarea politicilor culturale. Poate transformarea educației nu a fost o miză în sine, însă subordonarea tuturor instituțiilor de învățământ a adus, cu siguranță, multe avantaje puterii, constituind o pârghie în plus pentru implementarea unei mini-revoluții culturale după modelul asiatic.

Începând cu anul 1964, atât oficialități, cât și diverse categorii de specialiști în educație au sugerat necesitatea unei noi legi a învățământului, criticând-o pe cea existentă, care fusese emisă în 1948, în timpul regimului lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. Conducerea de vârf a Partidului Comunist a recunoscut faptul că mult prea multe elemente din programa școlară erau afectate de propaganda sovietică, admițând faptul că istoria și literatura care se predau în școli erau pline de informații false. Dorința lui Ceaușescu de a crea un nou regim comunist (mai bun decât cel al predecesorului său) a reprezentat astfel un teren favorabil pentru construirea unui nou sistem educațional. Tezele din iulie 1971 ale lui Ceaușescu s-au construit, așadar, pe un drum deja bătătorit de schimbarea legii învățământului din 1968, un element major al schimbării fiind mai puține cursuri de limba rusă pentru învățământul general. Zece ani mai târziu, Ceaușescu a impus o nouă lege, Legea educației și instrucțiunii publice, care a întărit și mai mult procesul de îndoctrinare.

Pentru filiera umanistă, legea educației din 1968 a adus o serie de beneficii, cum ar fi posibilitatea de a învăța engleza, germana și franceza în școală, dar trebuie să recunoaștem faptul că, de cele mai multe ori, cifrele ne spun mai multe decât o fac intențiile politice. Numărul elevilor școlarizați în filiera umanistă din licee a scăzut de la 390.455 în 1968 la 55.988 în 1989 (Murgescu, 2010: 389), ceea ce arată că posibilitatea de a pregăti noi profesori în domeniul umanist a scăzut semnificativ în epoca lui

Ceaușescu.

Numărul liceelor cu filieră umanistă a fost redus drastic în favoarea liceelor cu filieră „industrială” (Szabo, 2012: 26), în conformitate cu planurile economice ale guvernului de industrializare accelerată. Legătura puternică dintre ordinea economică imaginată de conducerea Partidului Comunist din R.S.R. (Republica Socialistă România) și politicile educaționale era previzibilă încă din definiția principală a sistemului de învățământ, enunțată în noua lege a educației: ,,Învățământul – principalul factor de cultură și civilizație, de educare a omului nou – asigură realizarea politicii de partid și de stat privind pregătirea personalului pentru toate domeniile de activitate economică și socială, pe baza ultimelor realizări ale științei și tehnicii, a cunoașterii umane, formarea și dezvoltarea conștiinței socialiste a tineretului, creșterea generațiilor temeinic pregătite pentru muncă și viață, devotate patriei, partidului și poporului, cauzei socialismului și comunismului”. Învățământul nu putea fi separat de partidul-stat, așa cum nici artele, nici științele umaniste nu puteau fi separate de ordinea filosofică și politică marxist-leninistă, interdependență subliniată în prefața scrisă de Nicolae Ceaușescu pentru manualul de literatură română de clasa a XII-a, apărut în 1977, dedicat literaturii comuniste:

,,...Numitorul comun al artei noastre socialiste este concepția filosofică marxist-leninistă, idealul de înaltă responsabilitate socială a artistului socialist. Se știe bine că semnul distinctiv al marii arte a fost și continuă să fie expresia celor mai nobile aspirații ale omenirii, confuzia artistului cu idealurile cele mai progresiste, mai revoluționare ale epocii în care trăiește și creează, cu aspirații și interese supreme față de poporul său, căruia trebuie să-i consacre întreaga sa existență, întregul său talent”. (Nicolae Ceaușescu)

Potrivit preambulului lui Ceaușescu, artistul nu putea fi separat de misiunea sa ultimă, aceea de a da dovadă de solidaritate față de națiunea socialistă; astfel, artistul nu mai este privit prin prisma operei sale de geniu, ci prin ,,idealul de înaltă responsabilitate socială” care se manifestă prin arta sa. Toate operele de artă trebuiau să fie create în conformitate cu ,,concepția filosofică marxist-leninistă”, care era văzută drept principalul obiectiv al guvernului, o utopie pentru care toți cetățenii RSR erau nevoiți să muncească, chiar dacă erau proletari, artiști, profesori sau studenți. Există cel puțin încă o concluzie pe care o putem schița după lectura acestui mesaj al lui Ceaușescu, dispus ostentativ pe prima pagină a manualului: vocabularul utilizat dă măsura limbii de lemn, un tip autohton de nou-vorbă, cum ar clasifica-o Orwell. Chiar dacă se adresează indirect adolescenților, el folosește cuvinte destul de complexe, provenind din zona semantică a politicii. Acest mesaj este un exemplu clar de utilizare a ceea ce Françoise Thome (1987/1993) numea ,,la langue de bois”: un tip de discurs stereotip care, în ciuda faptului că este aparent complex și tehnic, are rolul de a egaliza, de a renunța la responsabilitatea și efortul de a gândi, practic de a șterge diferențele de inteligență și

cultură, de a egaliza competențele, de a uniformiza (Armăsar, 2012: 36). Acest tip de adresare a fost utilizat în mod obișnuit în discursurile oficialilor și chiar în timpul formării profesorilor în universități, ceea ce a făcut mai accesibilă utilizarea lui în școlile primare și gimnaziale, zi de zi.

Ce era ,,concepția filosofică marxist-leninistă" și ce legătură avea aceasta cu predarea literaturii în școlile gimnaziale? Potrivit Tezelor din iulie, școlile erau entități importante în lupta pentru narațiuni, pentru o cale mai sigură către revoluția socialistă. Vom recunoaște faptul că Ceaușescu nu a renunțat la dialectica marxistă, ci a exagerat-o. Discursurile sale din acea perioadă seamănă cu un mozaic lingvistic conturat între chemarea marxist-leninistă la revoluție și supremația națională. Prin exacerbarea cultului liderului, aparatul de stat a căpătat o putere semnificativă. De la propunerea aparent științifică potrivit căreia orice artă și gândire sunt produsul mediului istoric, se trecuse la evocarea principiului despotismului: societatea, în expresia dată de stat, impune o ortodoxie economiștilor, romancierilor și chiar muzicienilor (Aron, 1962: 197). Astfel, ,,înalta responsabilitate socială" a artistului a neglijat pluralismul artei înseși, subordonând viziunea și producția artistică liniei și retoricii de partid.

Dispunerea ostentativă a propagandei de partid pe prima pagină a unui manual școlar a fost o practică recurentă a regimului național-comunist al lui Nicolae Ceaușescu. Cultul personalității sale a fost dezvoltat pe mai multe căi și în mai multe stiluri: plasarea unor fragmente din discursurile sale în materiale educaționale a fost o regulă indirectă a celor de la conducere, responsabili de proiectarea manualelor folosite în toate școlile din România. Mitul eroului Ceaușescu a fost construit cu grijă de către autoritățile statului, iar educația a fost un pilon puternic în extinderea adorației oficiale a conducătorului în societate. Un exemplu de discurs-poem de la grandioasa adunare populară din 5 decembrie 1981, dedicată dezarmării și păcii, a fost dispus pe prima pagină a unui manual de literatură pentru clasa a VIII-a, publicat în 1987:

,,Hai să ne unim popoare/În luptă cu mic, cu mare,/Să trăim liberi sub soare/Fără arme nucleare!

Să strigăm cu toții iară,/Cei ce vor război să piară,/Să fie flori pe câmpie/Și-o lume de omenie!

Iarba rea din holde piară, /Din lume ura dispară,/Toți cei cu inima bună – Est și Vest – mână în mână.

Din Pirinei la Carpați/Să trăim uniți, ca frați/În muncă, pace deplină./S-avem o viață senină.

Să facem din tun tractoare,/Din atom lumini, izvoare,/Din rachete nucleare/Pluguri de arat ogoare.

Noi suntem Puterea Mare./Hai la luptă, deci, popoare!/Pentru pace și dreptate!/Pentru viață-n libertate!“

Liderii din zilele noastre pot folosi astfel de discursuri emoționale și de responsabilizare pentru a-și arăta promisiunile privind reforma educației sau pentru a sublinia mesajul generic potrivit căruia educația este un sector cheie pentru societate, în care investițiile sunt necesare. Ne confruntăm cu un discurs-poem care nu are nicio legătură cu predarea literaturii și nici cu importanța educației; Ceaușescu se adresează adolescenților pentru a-i chema la ,,lupta” pentru ,,pace și dreptate” și ,,viață în libertate”. Propoziția ,,Noi suntem Puterea Mare” marchează politica externă izolaționistă pe care Ceaușescu o promova, îndepărtând România de Uniunea Sovietică, dar fiind încă incapabilă să îmbrățișeze valorile occidentale. El revendică populist un proces de unificare între Est și Vest – ,,Din lume ura dispară/ Toți cei cu inima bună – Est și Vest – mână în mână”, condamnând indirect Războiul Rece. Transformând ,,armele nucleare” în instrumente prin care revoluția proletară să devină realitate (tractoare, lumini, izvoare, pluguri), Ceaușescu este dornic să-și consolideze imaginea în ochii cetățenilor de erou, de militant curajos pentru pace, dreptate și libertate. Educația și cultura deveneau instrumente în acest proces.

Poemul-discurs face el însuși parte din universul dihotomist, în care totul poate fi văzut ca parte a unei clase: binele și răul sunt decise nu prin analiza rațională, ci mai degrabă prin înghițirea pe nemestecate a retoricii de partid, care este difuzată prin intermediul mijloacelor de comunicare în masă controlate de stat. Aparatul de stat multiplică mesajul liderului suprem așa cum editura de stat multiplică manualele școlare: fără o analiză critică, în bloc. În acest discurs, în mod particular, universul dihotomist în care se situează războiul de clasă este compus din termeni precum ,,Est și Vest”, ,,rachete nucleare și câmpuri de arat”, ,,tunuri și tractoare”. Răul poate deveni bun, dar numai prin manifestarea solidarității pentru pacea mondială. Raymond Aron consideră că acest exercițiu dihotomist de portretizare a lumii poate fi văzut ca un semn de frustrare istorică: ,,Pentru că a fost incapabil să își atingă obiectivele fără douăzeci și cinci de ani de haos și vărsare de sânge, partidul progresului a conceput, după eveniment, o nouă dihotomie prea simplificată – între bine și rău, între viitor și trecut” (Aron, 1962: 10).

Situându-și politica după un model comunist de tip național exclusivist, Ceaușescu a folosit, pe de o parte, măsuri precum propaganda (prin subordonarea tuturor instituțiilor legate de educație, cultură sau viață socială retoricii partidului-stat) și, pe de altă parte, opresiunea, teroarea și închisoarea pentru a converti cetățenii la cauza sa. Toate acestea cu scopul de a-i convinge că acționează în interesul țării. Încă din primele etape ale vieții, cetățeanul era îndoctrinat cu ideea supremației partidului, așa cum reiese din aceste texte extrase dintr-un manual de literatură pentru elevii din clasa I, publicat în 1982:

Oriunde merg,/În tot ce simt/Alături ești/Iubit Partid!

Ești școala nouă,/Cartea frumoasă,/Ești pâinea caldă/Ce-avem la masă.

Ești câmpul verde,/Ziua senină,/Hidrocentrala/Ce dă lumină.

Trăiască Partidul Comunist Român!

În ceea ce privește elaborarea programelor școlare, acestea erau predate prin folosirea textelor literare care se aliniau imaginarului marxism-leninismului. În timp ce comisia responsabilă cu cenzura a decis să interzică mai multe cărți pentru că erau în contradicție cu filosofia guvernului, scriitori precum Mihail Sadoveanu (fost președinte al Adunării Naționale, distins cu Premiul Lenin pentru Pace în 1961) și Marin Preda au fost puternic promovați în manualele de literatură folosite pentru a-i învăța pe adolescenți despre literatura română.

Atunci când studiau despre diferite genuri literare, elevii se confruntau cu texte în care erau abordate teme precum viața rurală, condiția muncitorului, conflictul de clasă sau portretizarea trecutului glorios într-o manieră romantică. Estetica nu era suficientă pentru a justifica valoarea literaturii, era nevoie de un argument politic favorabil regimului. Astfel, genul realismului socialist (afișat în special în romane și povestiri) a devenit din ce în ce mai popular. Iată un exemplu care arată preferința pentru romanele judecate după tematica lor, în raport cu contextul politic și cu doctrina promovată de Partidul Comunist: ,,Aproape fără excepție, primul deceniu republican este dominat de roman. Această situație aparent ciudată are o explicație simplă. Toate romanele de mai sus au un caracter polemic și iau ca punct de plecare vechile realități sociale. Scriitorii reiau temele tradiționale fundamentale (uneori propriile teme) – problema țărănească, istoria, drama intelectualului etc. – din perspectiva Revoluției socialiste, propunând noi soluții umane, sociale, filosofice. Romanul contemporan începe în acest dialog cu trecutul, eventual într-o epocă tulbure, de fierbere, de răsturnări, de restructurări esențiale. O epocă polemică a favorizat o literatură polemică. Dar pentru roman s-a deschis un alt câmp de investigație: societatea contemporană născută în Revoluția Socialistă”.

Putem corela elementele proeminente de ideologie prezente în manualele menționate mai sus cu măsurile pe care Partidul Comunist Român le-a luat în adunarea organizată în perioada 3 – 5 noiembrie 1971. Printre aceste măsuri, partidul a accentuat obligația ca toate instituțiile statului să respecte cu sfințenie linia politică a republicii: ,,Plenara obligă organele și organizațiile de partid, instituțiile de învățământ, instituțiile de știință și cultură, presa centrală și locală, radioul și televiziunea, editurile, toate instituțiile ideologice și de învățământ și recomandă organizațiilor de masă să-și perfecționeze programele de măsuri privind activitatea ideologică și politico-educativă în lumina documentelor plenarei, să acționeze cu fermitate și consecvență pentru realizarea lor”.

Exagerarea elementului ,,socialist” în artă nu era decât un alt mecanism prin care Partidul Comunist condus de Nicolae Ceaușescu dorea să elimine orice eventuală voce dizidentă care nu se alinia politicii partidului. Construcțiile semantice create prin alăturarea forțată a adjectivului „socialist” – scriitor/ literatură/poezie/artă socialistă) – deși în realitate goale de conținut, reflectau, de fapt, viziunea regimului, pentru care orice act cultural trebuia să se desfășoare în limitele impuse de partid și să servească obiectivele stabilite de acesta (Cătănăuș, 2015: 151).

Chiar dacă declanșarea mini-revoluției culturale din 1971 a marcat începutul unui nou stadiu al propagandei comuniste promovate la toate nivelurile societății, mulți specialiști în teoria literară recunosc că literatura română a reușit să înflorească în ciuda condițiilor dure. Au început să apară noi genuri, iar vocile dizidente au contribuit în mod semnificativ la dezvoltarea literaturii naționale din România și din întreaga lume. Cu toate acestea, nu ai fi văzut oameni ca Mircea Dinescu, Dorin Tudoran, Ana Blandiana, Paul Goma sau Dan Deșliu în centrul unor dezbateri fructuoase privind literatura exilului în clasele de liceu din România. Cei mai mulți dintre acești scriitori au fost ștampilați sub codul oficial ,,inamic” în evidențele serviciului secret, folosit ca poliție politică, Securitatea (Negrici, 2010: 31). Alții, cum ar fi Marin Preda, al cărui roman *Delirul* este recunoscut ca o declarație politică de admirație față de Nicolae Ceaușescu, portretizat în opoziție cu un alt tiran al României secolului XX, Ion Antonescu, au fost predați în școli, în special în licee, și sunt cunoscuți și în aceste zile pentru contribuția lor la dezvoltarea genului realismului socialist.

Coabitarea cu regimul a avut beneficiile sale. Refuzul ofertei era însă o cale sigură spre descalificarea din statutul de scriitor. În epoca lui Ceaușescu, profesionalizarea scriitorilor însemna supravegherea ideologică a acestora și integrarea într-un regim de producție naționalizat, dar și contopirea intereselor lor într-o breaslă și ridicarea statutului lor social (Macrea-Toma, 2009: 76). Scriitorii și savanții au fost persecutați nu doar pentru asociațiile lor ,,burgheze”, ci pur și simplu pentru că au refuzat colaborarea activă cu noii conducători (Verdery, 1991: 111). Indexul cărților interzise a fost un element-cheie în strategia de propagandă a Partidului Comunist din România și, după 1971, toate resursele statului concepute astfel încât să se încadreze în definiția ,,omului nou”: un supus loial al elitei de partid (nomenklatura).

Elementele ideologiei, retoricii și propagandei Partidului Comunist au fost prezente în toate manualele de literatură folosite în perioada național-comunistă din România, iar prezența acestora a fost potențată după lansarea Tezelor din iulie 1971. Încă de la începuturile lor, manualele din perioada național-comunistă au fost folosite pentru a îndoctrina tinerii pe teme precum supremația statului, mitul liderului providențial, lupta de clasă și, în cele din urmă, abordarea izolaționistă a relațiilor internaționale. Normalitatea în ceea ce privește organizarea conținutului unui manual de literatură era echivalentă cu a avea un portret al lui Nicolae Ceaușescu pe una dintre primele pagini,

poezii și texte referitoare la partidul comunist și liderii săi, dar și o listă strictă de scriitori considerați frecventabili, obligatorii fiind doar cei care au trecut testul cenzurii. Generalizabilitatea acestor concluzii este supusă anumitor limitări. Chiar dacă mai sunt necesare lucrări suplimentare (de sociologie sau economie a educației) pentru a stabili dacă materialele educaționale care au fost manipulate de partidul comunist au afectat cultura umanistă a elevilor și în ce măsură, putem recunoaște un lucru cert: literatura, ca și științele sociale, a reprezentat un teren fertil pentru ideologizarea școlii și dezvoltarea pârghiilor de putere ale dictatorului Nicolae Ceaușescu.

În lucrarea *Eseuri lingvistice antitotalitare*, prof. Ionel Funeriu afirmă că este o caracteristică a cetății totalitare faptul că nici măcar cuvintele nu scapă de ,,forța acaparatoare etatistă; în mod sistematic, și lor li se fură proprietatea, adică înțelesul adevărat". Rămâne la latitudinea cititorului dacă putem aprecia furtul înțelesului cuvintelor, în general, și al literaturii, în particular, în timpul mini-revoluției culturale a lui Ceaușescu ca fiind la fel de nedrept precum furtul averilor chiaburimii în timpul lui Gheroghiu-Dej. Eu cred că da.

BIBLIOGRAFIE

SURSE PRIMARE

Crețeanu, Florian, Andronache, Dumitru, Nicolae, Nicolae I., *Literatura română – manual pentru clasa a XII-a* (textbook), 12th grade, 1977.

Giurgea, Maria, Georgescu-Boștină, Maria, *Abecedar* (textbook), 1982.

Săvulescu, Dumitru, *Limba română – lecturi literare* (textbook), 8th grade, 1987.

SURSE SECUNDARE

Armăsar, Ioana Paula, „Ideologie şi manipulare: limba de lemn din limba română postcomunistă", *Structure, Use, and Meaning Linguistic Studies*, 2012.

Aron, Raymond, *The Opium of the Intellectuals*, 1962.

Cătănăuș, Ana Maria, „Dissident Writers and the Romanian Communist Regime in the 1980's", *Cuvintele puterii. Literatură, intelectuali şi ideologie în România comunistă*, 2015.

Davis, Jerome, „Education Under Communism Contrasted with that Under Capitalism", *The Journal of Educational Sociology*, vol. 9, no. 3, 1935.

Gumbert, Edgar B., „Some Trends in Education in Communist East Europe”, *The High School Journal*, vol. 50, no. 4, 1967, pp. 186-191.

King, C., „Remembering Romanian Communism”, *Slavic Review*, vol. 66(4), 2006, pp. 718-723.

Macrea-Toma, „Instituționalizarea scriitorilor în comunism. Premise ideologice și consecințe profesionale”, *Intelectualii și regimul comunist: istoria unei relații*, vol. IV, 2009, p. 76.

Murgescu, Bogdan, *Romania and Europe – Economic Gaps' Storage (1500 – 2010),* 2010.

Negrici, Eugen, *Literatura română sub comunism (1948-1964)*, 2010.

Vasile, Cristian, „Towards a New Law on Education: Some Reflections Regarding the Communist Educational Policies under the Ceauşescu Regime”, *Revista istorică*, tom. XXV, 2014, no. 5–6, pp. 493–502.

Verdery, Katherine, *National Ideology Under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*, 1991.

Imagine: Complexul Național Muzeal ASTRA, Sibiu